

Given the above, the author argues that the prospective and retrospective aspects of constitutional liability can also be combined in the study of the legal status of participants in constitutional proceedings. He singles out the following aspects: 1) positive and negative constitutional and legal responsibility of the Constitutional Court of Ukraine; 2) positive and negative constitutional and legal responsibility of the bodies of the Constitutional Court of Ukraine; 3) positive and negative constitutional and legal liability of judges of the Constitutional Court of Ukraine.

According to the results of the study, it was concluded that the legislation properly reflects only the individual negative responsibility of judges of the Constitutional Court of Ukraine, and the collegial (collective) negative constitutional and legal responsibility of the Constitutional Court of Ukraine needs additional regulation. That is why it is proposed in the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» to provide a separate section in which the mechanisms of individual and collective responsibility in constitutional proceedings should be systematically combined.

Key words: court proceedings, constitutional proceedings, Constitutional Court of Ukraine, participants in proceedings, participants in constitutional proceedings, legal status, legal status of participants in constitutional proceedings, constitutional liability, constitutional liability of participants in constitutional proceedings.

Созанський Т.І., Газдайка-Василишин І.Б.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НА ҐРУНТІ НЕТЕРПИМОСТІ

УДК 343.4; 343.61

Постановка проблеми. Згідно із Конституцією України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. На забезпечення цих конституційних положень спрямована низка кримінально-правових норм. Зокрема, Кримінальний кодекс України (далі – КК) містить положення, що так чи інакше стосуються злочинів, які вчиняються на ґрунті нетерпимості. В більшості з них йдеться про вчинення злочинів з мотивів расової, національної чи релігій-

ної нетерпимості. Проте, зустрічаються також інші формулювання, які схожі за змістом, але різні за формою.

Стан дослідження проблеми. Комплексного дослідження усіх складів злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості в Україні не проводилось. Проте наявні окремі дослідження, що стосуються тих чи інших аспектів згаданої проблематики. Зокрема на дисертаційному рівні кримінально-правову характеристику порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії дослідив Панькевич В.М [1]. Наукова стаття Савченко А.В. присвячена впливу мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів [2]. Уварова Н.В. у своїй статті досліджує поняття злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [3]. Предметом дослідження Дорош Л.В. виступив мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя та здоров'я особи [4]. Визначенню змісту мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості присвячено увагу у статті, автором якої є Д.І. Масол [5]. Кримінологічні аспекти цієї проблематики досліджені Горою І.Ю. у статті, присвяченій аналізу механізму формування антисоціальної поведінки в осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [6]. Пазинич Т.А. зосередила увагу на актуальності комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в аспекті методики їх розслідування [7].

Метою даної статті є дослідження та пошук шляхів розв'язання проблем, що виникають під час кримінально-правової характеристики злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості.

Виклад основного матеріалу. Буквальне тлумачення норм чинного КК дає підстави для висновку, що кримінальний закон взагалі не містить такого словосполучення, як вчинення злочину «на ґрунті нетерпимості». Єдиною нормою, яка послуговується словосполученням «вчинення злочину на ґрунті» є п. 3 ч. 1 ст. 67 КК. Цей пункт визнає обставиною, що обтяжує покарання, вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної во-

рожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності. Слід зауважити, що конструкція «вчинення злочину на ґрунті» до певної міри не є правовою. Це більшою мірою соціальна категорія. «Ґрунт» вчинення злочину знаходиться поза межами складу злочину і не може характеризувати ані суб'єктивну, ані об'єктивну його сторону. У науці кримінального права зверталась увага на недоцільність використання цього терміну та висловлювались пропозиції «у п. 3 ч. 2 ст. 67 термін «на ґрунті» замінити на термін «з мотивів», а термінологічний зворот «ворожнечі та розбрату» на термін «нетерпимості»» [1, с.15]. Особливої уваги заслуговує той факт, що обставиною, яка обтяжує покарання у статті 67 КК визнається не лише вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, але й на ґрунті статевої приналежності. У той же час, в нормах Особливої частини КК в якості кваліфікуючої ознаки конкретних складів злочинів мова йде лише про мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості.

У даній статті використання (в якості узагальнюючого поняття) такого терміну, як вчинення злочинів на ґрунті нетерпимості, з певною мірою умовності, є допустимим для позначення усього можливого спектру вчинення посягань, у яких расова, релігійна чи національна спрямованість є ознаками складу злочину (суспільно-небезпечним діянням, мотивом, метою, способом вчинення).

Отож, КК містить низку положень, що так чи інакше стосуються злочинів, що вчиняються на ґрунті певної нетерпимості. В більшості з них йдеться про вчинення злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Проте, зустрічаються також інші формулювання, які схожі за змістом, але різні за формою. Зокрема, розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті є конструктивною ознакою основного складу злочину, передбаченого ст. 161 КК – порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками.

Різновидом мети, з якою може бути вчинений такий склад злочину, як «Терористичний акт» (ст. 258 КК), виступає привер-

нення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Метою геноциду (ст. 442 КК) є повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Твори, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію є предметом складів злочинів, передбачених ч. 1, 2, 3 ст. 300 КК.

Вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є кваліфікуючою ознакою в таких складах злочинів: умисне вбивство (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК); умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 122 КК); побої і мордування (ч. 2 ст. 126 КК); катування (ч. 2 ст. 127 КК); погроза вбивством (ч. 2 ст. 129 КК).

Ще в одному складі злочину (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України) кваліфікуючою ознакою є такий спосіб вчинення цих дій, як «поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі» (ч. 2 ст. 110 КК).

Отож, класифікація злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості може проводитись за такими критеріями:

1. за кримінально-правовим значенням:
 - злочини, де «ґрунт» нетерпимості є обставиною, що обтяжує покарання (впливає на призначення покарання);
 - злочини, де «ґрунт» нетерпимості є ознакою складу злочину (впливає на кваліфікацію діяння);
2. за місцем цієї ознаки серед ознак складу злочину:
 - злочини, де «ґрунт» нетерпимості є ознакою основного складу (ст. 161, 258, 300, 442 КК);
 - злочини, де «ґрунт» нетерпимості є кваліфікуючою ознакою / ознакою кваліфікованого складу злочину (ч.2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК);
3. за елементами складу злочину, до яких відноситься ця ознака:
 - злочини, де «ґрунт» нетерпимості є ознакою об'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110 КК – спосіб, ст. 161 КК – сус-

пільно-небезпечне діяння, 300 КК – предмет, 442 КК – суспільно-небезпечне діяння);

- злочини, де «ґрунт» нетерпимості є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину (ч.2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК – мотив, ст. 258 КК – мета).

Кримінально-правову характеристику злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, розпочнемо із статті 161 КК, яка передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є рівність громадян у їх конституційних правах та рівність їх перед законом як принцип конституційно-правового статусу людини і громадянина. Факультативними додатковими об'єктами можуть бути честь і гідність особи, її життя, здоров'я, власність.

З об'єктивної сторони злочин сконструйований як формальний склад і характеризується суспільно-небезпечним діянням у таких формах:

1) дії, спрямованих на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності;

2) образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями;

3) пряме чи непряме обмеження прав громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

4) встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за зазначеними вище ознаками.

Під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі і гідності слід розуміти будь-які дії, метою яких є значне посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниження позитивних якостей тієї

чи іншої нації порівняно з іншими. Це можуть бути публічні підбурювання до вигнання за межі України або переселення в інші її регіони представників відповідних етнічних чи расових груп, розповсюдження матеріалів із завідомо неправдивими вигадками щодо таких груп, пропаганда расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями національних меншин або титульної нації, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження пам'яток чи споруд, які являють собою релігійну або культурну цінність якої-небудь групи населення, примушування до відмови від своєї національності тощо.

Образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями передбачає скривдження, приниження гідності та інших почуттів представників окремих релігійних громад, конфесій, напрямків та течій (православних, католицьких, протестантських, старообрядницьких, іудейських тощо), зареєстрованих на території України в установленому порядку, або глум над такими, що належать їм, місцями богослужінь або релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими у тій чи іншій релігії. Релігійні переконання - це переконання у правильності певного світогляду (тієї чи іншої віри або атеїзму). Образа почуттів громадян у зв'язку з їх прихильністю до релігійних течій, які заборонені в Україні у зв'язку з тим, що їх діяльність порушує права і свободи інших людей, створює напругу в суспільстві (наприклад, так звані сатаністи, «Біле братство»), не може розглядатися як злочин, передбачений ст. 161 КК. Якщо образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями супроводжувалась пошкодженням релігійних споруд чи культових будинків, паплюженням або знищенням релігійних святинь, перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 161 і ст. ст. 178, 179 чи 180 КК.

Пряме чи непряме обмеження прав громадян проявляється у будь-яких дискримінаційних діях, що позбавляють громадян можливості повністю використовувати свої конституційні та інші права. Таке обмеження може стосуватися будь-яких прав, яки-

ми громадянин наділений за законом, зокрема права на: охорону здоров'я; освіту; на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови; розвиток національних культурних традицій; свободу пересування (в тому числі депортація або примусове переміщення населення з місця його споконвічного проживання); підприємницьку діяльність; участь в управлінні державними справами; судовий захист; створення культурних і навчальних закладів національних меншин; участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо. Пряме обмеження прав передбачає відкритий характер дій винного щодо дискримінації прав громадянина за вказаними ознаками. Непряме обмеження прав передбачає обмеження прав громадян під надуманими або завуальованими приводами, які маскують собою дійсну позицію стосовно тих чи інших громадян за переліченими у ч. 1 ст. 161 КК ознаками.

Якщо обмеження прав громадян за вказаними ознаками полягало у перешкоджанні здійсненню виборчого права чи права брати участь у референдумі, порушенні недоторканості житла, порушенні таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, грубому порушенні права на працю, освіту, безоплатну медичну допомогу, то вчинене, за наявності для того підстав, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 161 та ст. 157, 162, 163, 172, 183, 184 КК.

Встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян передбачає встановлення, у тому числі нормативно-правовими актами чи рішеннями окремих службових осіб, вигод чи переваг у громадсько-політичній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, у правовому захисті, у вирішенні житлових та інших питань тощо за вказаними ознаками.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення описаних у ч. 1 ст. 161 КК дій.

Суб'єкт злочину – загальний (фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку). При цьому не має значення, чи злочин вчинений представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або ате-

їстом, а так само, чи належать суб'єкт злочину і потерпілий від злочину до однієї чи різних рас, національностей, конфесій тощо.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується виною у формі умислу. Крім того, для першої його форми характерною є наявність спеціальної мети - розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу в державі чи окремому її регіоні або принизити національну честь і гідність представників окремих національних груп. Якщо такі дії вчиняються з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, вони, за наявності підстав, повинні розглядатися як геноцид і кваліфікуватися за ст. 442 КК.

Кваліфікованими видами цього злочину такі ж дії:

1) поєднані з насильством, обманом чи погрозами. Під насильством слід розуміти лише фізичне насильство: нанесення удару, заподіяння побоїв, легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, пов'язані, наприклад, з фізичним примушуванням жінки до вчинення абортів або з незаконним позбавленням волі. Обман полягає у повідомленні потерпілому завідомо неправдивих відомостей або у свідомому приховуванні певних подій чи обставин з метою створити неправильне уявлення про них. Змістом погроз охоплюється психічне насильство, яке проявляється у залякуванні заподіянням фізичної, матеріальної чи іншої шкоди; вчинити вбивство чи статевий злочин, заподіяти тілесні ушкодження, знищити чи пошкодити особисте майно, розголосити відомості, які ганьблять потерпілого, тощо. Фізичне та психічне насильство можуть супроводжуватись вимогами до потерпілого виїхати в іншу місцевість чи за межі України, не відвідувати певні місця, залишити роботу чи навчання, вийти з лав певної партії тощо. Питання про необхідність окремої кваліфікації конкретної форми фізичного насильства за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, слід вирішувати за правилами подолання конкуренції норм про «частину» та «ціле». Тобто, додаткова кваліфікація потрібна лише у тому випадку, якщо спосіб вчинення злочину, передбаченого ст. 161 КК, - фізичне насиль-

ство – є більш суспільно-небезпечним, аніж «Порушення рівноправності громадян...»;

2) вчинені службовою особою. Буквальне тлумачення цієї кваліфікуючої ознаки дає підстави для кваліфікації за ч. 2 ст. 161 КК дій, вчинених будь-якою службовою особою, незалежно від того, чи використовувала вона своє службове становище для порушення рівноправності громадян. Тому, на наш погляд, ця кваліфікуюча ознака потребує законодавчого уточнення шляхом доповнення ч. 2 ст. 161 КК словами «з використанням свого службового становища» після слів «службовою особою» ;

3) вчинені організованою групою;

4) що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки. Під загибеллю людей слід розуміти загибель двох і більше людей, у т ч. і в результаті доведення її до самогубства внаслідок систематичного цькування на національному, расовому чи релігійному ґрунті або в результаті неправомірного обмеження прав чи встановлення привілеїв, а під іншими тяжкими наслідками – смерть однієї особи, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, зруйнування чи пошкодження споруджень, які мають важливе історичне чи культурне значення, заподіяння великої матеріальної шкоди, виникнення масових заворушень, розрив дипломатичних стосунків з іншою державою тощо. Ставлення винного до цих наслідків має характеризуватись необережною формою вини. Якщо ж порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, поєднане з умисним вбивством, умисним тяжким тілесним ушкодженням, дії винного потребують кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 161 КК (за відсутності інших кваліфікуючих ознак) та п. 14 ч. 2 ст. 115 або ч. 2 ст. 121 КК (як злочини, вчинені з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості).

Мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості є кваліфікуючою ознакою умисного вбивства (п. 14 ч.2 ст. 115 КК); умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч.2 ст. 121 КК); умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч.2 ст. 122 КК); побоїв та мордування (ч. 2 ст. 126 КК); катування (ч. 2 ст. 127 КК) та погрози вбивством (ч. 2 ст. 129 КК). Така ознака суб'єк-

тивної сторони складу злочину, як мотив расової національної чи релігійної нетерпимості, має місце тоді, коли винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого, через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (віровчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, невідповідне ставлення до нього. Підвищена суспільна небезпека цих злочинів зумовлена посяганням не тільки на життя чи здоров'я особи, а й на гарантовану ст. 24 Конституції України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками тощо.

Для застосування цієї кваліфікуючої ознаки необхідно встановити конкретний спеціальний мотив з тих, що перелічені у кримінальному законі, або їх сукупність. Такий мотив може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви), у той же час він має серед них домінувати. Домінуючим спонуканням в цьому випадку виступає прагнення винної особи заподіяти фізичне насильство потерпілому у зв'язку з його расовою чи національною приналежністю або релігійними переконаннями, тим самим принизити честь і гідність певної раси, нації або конфесії. Сюди також відноситься бажання спровокувати або розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть, продемонструвати шовіністичний світогляд або ксенофобію щодо всіх інших чи конкретних груп людей (наприклад, викликати загострення міжнаціональних чи міжконфесійних стосунків, масові заворушення і т.п.). Це може бути також помста потерпілому за його незгоду підтримати націоналістичну або релігійну дискримінацію.

Злочин, вчинений з мотивів релігійної нетерпимості, як правило, передбачає міжособистісні неприязні стосунки, зумовлені непримиримістю до представників іншої конфесії. Релігійна ненависть може стати мотивом вчинення злочину щодо особи, що не сповідає жодної релігії, а також атеїста.

Для правильного розуміння зазначених мотивів і їх впливу на кваліфікацію вчиненого слід виходити з міжнародного (зокрема,

європейського) досвіду з цього питання, який розглядає ці мотиви як «нена-висницькі». Сутність злочину, скоєного з ненависті, полягає у тому, що злочинець вчиняє його з мотивів, викликаних його особистим нетерпимим (упередженим) ставленням до жертви, котра має специфічний статус чи належить до певного соціального прошарку (зокрема, це іноземці, люди іншої раси чи кольору шкіри, статі, представники інших релігійних конфесій, особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, інваліди, малолітні, тощо). У зв'язку з цим під загрозою опиняється особиста недоторканість, життя, здоров'я, власність та інші людські цінності жертви.

Отже, слід сформулювати таке правило: якщо при вчиненні умисного вбивства, умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, катування або погрози вбивством винний керується мотивом расової, національної чи релігійної нетерпимості, то вчинене кваліфікують за частинами другими тих статей, що передбачають відповідальність за ці злочини. Якщо при цьому має місце порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, то вчинене, залежно від тих чи інших обставин, має кваліфікуватися додатково ще й за частинами 2 або 3 ст. 161 КК. Проте умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, а також побої і мордування, в ході вчинення злочину, передбаченого ст. 161 КК, охоплюється поняттям «насильство», про яке зазначено у ч. 2 цієї статті, і додаткової кваліфікації за ст. 125 чи ст. 126 КК не потребує.

Окрему увагу слід зосередити на суб'єктах, що вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Зокрема, йдеться про вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. За умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження кримінальна відповідальність настає з 14-річного віку. Тому, у випадку вчинення особами у віці від 14 до 16 років, порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, поєданого з насильством, їх відповідальність за злочин, передбачений ст. 161 КК виклю-

чається, проте їх дії (залежно від характеру насильства) можна кваліфікувати за п. 14 ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 121 або ч. 2 ст. 122 КК.

Ще одна кваліфікуюча ознака, пов'язана із расовою, національною чи релігійною нетерпимістю, міститься в ч. 2 ст. 110 КК і передбачає такий спосіб посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, як розпалювання національної чи релігійної ворожнечі. Під розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі треба розуміти доведення до високого ступеня, граничне посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, ненависті до представників інших національних (етнічних) груп чи конфесій або до атеїстів. У цьому випадку кваліфікація за сукупністю зі злочином, передбаченим ст. 161 КК не потрібна. Адже посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, поєднане з розпалюванням чи релігійної ворожнечі, є значно тяжчим навіть за особливо кваліфікований склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 161 КК.

Однією із альтернативних форм мети вчинення терористичного акту є привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Тому якщо переслідуючи таку мету, винний застосовує фізичне насильство чи порушує рівноправність громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, його дії слід кваліфікувати лише за відповідною частиною статті 258 як терористичний акт. Додаткової кваліфікації при цьому потребує лише умисне вбивство (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК).

Ще один склад злочину, що відноситься до предмета цього дослідження, передбачений ст. 300 КК – ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Об'єктом цього злочину є моральні засади суспільства в частині розповсюдження інформації про прийнятні способи поведінки людей, засоби вирішення конфліктів. Інтересам суспільства відповідає обмеження в поширенні серед населення чи навіть повна відсутність творів, в яких вихваляється, видається за норму поведінки застосування грубої фізичної сили, розправа над потерпілим, катування і навіть заподіяння смерті.

Такі твори деформують психіку людей, особливо молоді, сприяють росту злочинності.

Предметом цього злочину є твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Ці твори характеризуються такими ознаками:

а) становлять собою матеріальний предмет, тобто матеріалізовані у формі писаних чи відповідно розмножених (надрукованих) текстів, фільмів, магнітофонних записів, комп'ютерних програм на носіях інформації; б) їхній зміст полягає у демонстрації актів насильства і жорстокості (сцени та епізоди з проявами садизму, тортур, катування, смакуванням страждань жертви, безжальності тощо в таких творах становлять головну частину сюжету); в) призначаються для пропаганди культу насильства і жорстокості, расової, національної чи релігійної нетерпимості та дискримінації. Це означає, що відповідні прояви не засуджуються, а видаються за поведінку правильну і таку, яка заслуговує на наслідування, поширення. Оскільки пропаганда передбачає поширення і роз'яснення певних положень серед широких верств, то предметом даного злочину є лише твори, призначені для збуту або розповсюдження, а не для власного використання; г) не мають іншого призначення - наукового, історичного тощо.

З об'єктивної сторони злочин характеризується суспільно-небезпечним діянням (щодо вказаних вище предметів) у таких альтернативних формах: 1) ввезення в Україну; 2) виготовлення; 3) зберігання; 4) перевезення; 5) інше переміщення; 6) збут; 7) розповсюдження; 8) примушування до участі в їх створенні. Момент закінчення цього злочину визначається з урахуванням характеру виконаної дії. Закінченням злочин є відтоді, коли хоча б одну із цих дій виконано повністю.

Суб'єкт злочину загальний. Відповідальність за збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ч. 2 ст. 300), несуть особи, які досягли повноліття.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. Для перших п'яти форм діяння обов'язковою ознакою є

мета - збуту чи розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості. Така мета має місце, коли вказані твори призначені для сплатної або безоплатної передачі іншим особам.

Якщо ці дії поєднуються із розпалюванням расової, національної чи релігійної ворожнечі чи ненависті, залежно від спрямованості умислу винного їх слід додатково кваліфікувати за відповідною частиною статті 161 або статті 110 КК.

Останній склад злочину, що вчиняється на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, передбачений ст. 442 КК – геноцид. Об'єктом геноциду є безпека існування національних, етнічних, расових та релігійних груп. Потерпілими від цього злочину можуть бути тільки члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи, на знищення якої спрямоване діяння винних осіб - як громадяни України, так і іноземні громадяни чи особи без громадянства.

З об'єктивної сторони злочин проявляється в суспільно небезпечних діяннях в таких формах: 1) позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи; 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення для національної, етнічної, расової чи релігійної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 5) насильницька передача дітей з однієї національної, етнічної, расової чи релігійної групи в іншу; 6) публічні заклики до вчинення перелічених дій; 7) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій; 8) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій.

Створення для певної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення передбачає, наприклад, економічну блокаду групи та позбавлення її реальної можливості забезпечувати для себе достатнє харчування і медичне забезпечення, заборону існування групи за межами невеликої території резервації чи гетто, експропріація землі, що належить групі або її членам, примусове переміщення населення з місця його споконвічного проживання, насильницьке переселення (депортацію) в місцевість, несприятливу для проживання людей взагалі або для

представників даної групи зокрема, штучне створення складних екологічних умов, поширення епідемій тощо. Скорочення дітонародження чи запобігання йому може відбуватися шляхом застосування методів генної інженерії, примусової кастрації і стерилізації, насильницької контрацепції, примушування жінок до вчинення абортів, незаконного позбавлення волі чоловіків групи або створення умов для окремого проживання чоловіків та жінок, заборони шлюбів між членами однієї расової, етнічної чи національної групи тощо. Способом запобігання дітонародженню є і кастрація, яка водночас розглядається як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу передбачає передачу їх із однієї національної в іншу національну, із однієї етнічної в іншу етнічну, із однієї расової в іншу расову, із однієї релігійної в іншу релігійну групу. Метою цієї передачі звичайно є стирання із пам'яті дитини інформації, що ідентифікує її у власному уявленні як члена певної групи з наступним біологічним розчиненням її нащадків серед представників іншої групи.

Прояви так званого етноциду (національно-культурного (духовного) геноциду), такі як: пропаганда расової, національної, етнічної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження культурних цінностей якої-небудь групи, організоване асимілювання національних меншин, спрямований на поступове зменшення корінного населення, діяння, спрямовані на знищення мови, національної самосвідомості та інші подібні діяння кваліфікуються за ст. 161 як порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії.

Суб'єкт злочину загальний. З суб'єктивної сторони злочин характеризується виною у вигляді прямого умислу. Спеціальною ознакою геноциду у перших його п'яти формах є мета - повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи. Тому дискримінаційні дії, що позбавляють громадян певної групи можливості повністю використовувати

свої права і свободи - право на свободу пересування, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на охорону здоров'я, на освіту, на користування і навчання рідною мовою, на розвиток національних культурних традицій, на створення культурних і навчальних закладів національних меншин, на участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо, - але не спрямовані на знищення цієї групи, кваліфікуються за ст. 161 КК. Метою виготовлення матеріалів із закликами до геноциду є їх розповсюдження. Для таких форм злочину, як публічні заклики до геноциду і розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду, мета не є обов'язковою ознакою складу злочину.

Склад геноциду охоплює будь-які види фізичного насильства, включно із умисним вбивством, тому додаткова кваліфікація за нормами про злочини проти життя та здоров'я не потрібна.

КК не передбачає спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності за жоден із охарактеризованих вище злочинів. Застосовуючи загальні умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені розділом IX Загальної частини КК, особливу увагу слід звернути на те, що строки давності притягнення до кримінальної відповідальності не поширюються на злочини, передбачені ст. 110 та 442 КК.

При призначенні покарання за будь-який інший злочин (наприклад, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, розбій, вимагання, умисне знищення чи пошкодження майна), вчинений на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату ця обставина повинна враховуватись, як така, що обтяжує покарання (п.3 ч. 1 ст. 67 КК). Проте, суд, навівши мотиви свого рішення у вирок, може і не визнати її такою, що обтяжує покарання.

Не є ця обставина такою, що обтяжує покарання, і в усіх проаналізованих вище складах злочинів, адже в них вона виступає конструктивною ознакою складу злочину і не може враховуватись ще раз при призначенні покарання.

Висновки. Використання в кримінальному законі словосполучення «вчинення злочину на ґрунті» не відповідає вимогам правової визначеності та законотворчої техніки. «ґрунт» вчинен-

ня злочину знаходиться поза межами складу злочину і не може характеризувати ані суб'єктивну, ані об'єктивну його сторону, що своєю чергою ускладнює процес правозастосування. Тому вважаємо за доцільне п. 3 ч. 2 ст. 67 КК викласти у такій редакції: «вчинення злочину з мотивів расової, національної, релігійної чи статевої нетерпимості».

З метою забезпечення єдності термінології у кримінальному законі, а також обсягу криміналізації (декриміналізації) діянь, пропонуємо привести у відповідність положення Загальної та Особливої частин КК, шляхом викладення кваліфікуючої ознаки «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» у ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК у редакції «з мотивів расової, національної, релігійної чи статевої нетерпимості».

Опис кваліфікуючих ознак, передбачених частиною 2 статті 161 КК, пропонуємо уточнити на рівні кримінального закону, виклавши цю кримінально-правову норму у такій редакції: «Ті самі дії, поєднані з фізичним насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою з використанням свого службового становища».

Системний аналіз усіх складів злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, дає підстави для висновку, що кримінально-правові норми, закріплені статтею 161 КК конкурують з усіма іншими нормами, які були предметом цього дослідження. Для подолання цієї конкуренції слід керуватись науково-обґрунтованими правилами кваліфікації. Проте, заради уніфікації правозастосування та однотипної кримінально-правової оцінки таких діянь необхідно закріпити в Загальній частині правила кримінально-правової кваліфікації. Це забезпечить належні правові підстави для вирішення проблем застосування не лише згаданих вище норм, але й у всіх інших випадках конкуренції кримінально-правових норм чи сукупності злочинів.

1. *Панькевич В. М. Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. Автореф. дис. ... к.ю.н. 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.*

2. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів // Вісник Академії адвокатури України. 2010. Число 1 (17). С. 174-177.
3. Уварова Н.В. Поняття злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 503-508.
4. Дорош Л.В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя та здоров'я особи // Проблеми боротьби зі злочинністю й питання криміналістики. 2011. № 114. С. 163-173.
5. Масол Д.І. До визначення змісту мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2012. № 1. С. 258-265.
6. Гора І.Ю. Механізм формування антисоціальної поведінки у осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості // Юридична психологія та педагогіка. 2014. № 1. С. 193-202.
7. Пазинич Т.А. Про актуальність комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 162-167.

Созанський Т.І., Газдайка-Василишин І.Б. Проблемні аспекти кримінально-правової характеристики злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості

У статті аналізуються норми чинного Кримінального кодексу України в частині, що стосується нетерпимості. В більшості з них йдеться про вчинення злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Аналіз кримінально-правових норм Загальної та Особливої частини КК України дав можливість розкрити і інші формулювання, які схожі за змістом, але різні за формою, та значно розширити розуміння поняття нетерпимості у КК України.

Кримінально правова характеристика складів злочинів, що так чи інакше містять посилання на расову, національну, релігійну чи іншу нетерпимість, показала необхідність внесення змін до чинного кримінального законодавства (з метою забезпечення єдності його застосування), які власне і запропоновані у цій статті.

Також пропонується вирішення окремих питань кваліфікації цих складів злочинів. Зокрема, запропоновано вирішення питання конкуренції цих норм та кваліфікації вчиненого за сукупністю злочинів.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика, расова, національна, релігійна нетерпимість, конкуренція кримінально-правових норм.

Sozanskyy T.I., Hazdayka-Vasylyshyn I.B. Problematic aspects of criminal-legal characteristic of hate crimes

The norms of the current Criminal Code of Ukraine concerning intolerance are analyzed in the article. Most of them are about crimes committed on the grounds of racial, national or religious intolerance. The analysis of criminal-legal norms of the General and Special Parts of the Criminal Code of Ukraine have provided an opportunity to disclose other formulations that are similar in content but different in form and have significantly expanded the understanding of the concept of intolerance in the Criminal Code of Ukraine. The article stipulates that the provisions enshrined in paragraph 3 of Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine after the amendments do not comply with similar provisions provided in the Articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, in particular as qualifying and especially qualifying features.

It is substantiated that the construction «committing a crime on the ground» is to some extent not legal. This is more of a social category. The «ground» for the commission of a crime is outside the scope of the crime and cannot characterize neither its subjective nor objective side.

Criminal-legal characteristics of *corpus delicti* that in one way or another contain references to racial, national, religious or other forms of intolerance has shown the need to make amendments to the current criminal law in order to ensure the unity of its application, which are actually proposed in this article. The use of different terms and concepts to define the same phenomenon is not permissible in criminal law, so the article proposes certain solutions to eliminate such inconsistencies.

It is also proposed to address certain issues of qualification of these *corpus delicti*. In particular, it is proposed to resolve the issue of competition between these norms and the qualification for multiple crimes by introducing a separate section in the General Part of the Criminal Code of Ukraine where it is necessary to provide specific rules of qualification to overcome the competition of criminal-legal norms and address issues related to crimes.

Key words: criminal-legal characteristics, racial, national, religious intolerance, competition of criminal-legal norms.